

INTERFERENCIÁK A MAGYAR ÉS SZLOVÁK NÉPDALKINC S KÖZÖTT

Erdélyi-Molnár Klára

Kodály Zoltán és a szlovák népzene

Bartók Bélának a szlovák népzene és a magyar-szlovák népzenei kapcsolatokra vonatkozó kutatási eredményei ma már majdnem hiánytalanul hozzáférhetők.¹ Ezeket a szlovák és magyar zenetudomány egyaránt a téma nagyszerű alapvetéseként tartja számon. A tárgy iránt érdeklődők számára azonban éppily nélkülözhetetlen Kodály Zoltán ide vonatkozó hagyatékának ismerete is. Ez a hagyaték más jellegű: kevésbé egyértelműen megragadható és nagyjából publikálatlan.

Hogy kevésbé egyértelműen megragadható – ez Kodály tudományos szemléletéből fakad. Ő az egyes jelenségek vizsgálatakor minden esetben különösen figyelt azok történetiségére és az egymással való összefüggéseikre. S mivel az ilyen összefüggésekről azután csakis igen alapos vizsgálatok nyomán tett bármiféle kijelentést,² természetes, hogy

¹ Elsősorban: Bartók Béla: *Slovenské ľudové piesne I–II–III*. Bratislava: SAV, ASCO Art & Science, 1959, 1970, 2007 (a továbbiakban: *SLP*). (A dallamanyag kiadása, Alica Elscheková és Oskár Elschek gondozásában, a 2007-es harmadik kötettel teljessé vált, ám bizonyos kiegészítő adatok – részben Bartókéi, részben a közreadók által tervezettek – egy pótkötet kiadásának lehetőségére várnak, ld. *SLP III*: 10, 14, 18.); Bartók Béla: „A tót népi dallamok”. In: *Bartók Béla Írásai 3* (közr. Lampert Vera). Budapest: Zene-műkiadó, 1999 (a továbbiakban: *BBI3*). 166–209.; Bartók Béla: *Népzene és a szomszéd népek népzeneje*. Molnár Antal (szerk.): Népszerű zenefüzetek. 3. Budapest: Somló Béla Könyvkiadó, [1934]. Összkiadásban: *BBI3*. 210–269.

² Vargyas Lajos így fogalmaz: „...jellemző tudósi tulajdonsága volt a várni tudás. Sosem az első felvillanó lehetőségeket írta meg, mindig csak a kiérlelt és adatokkal bizonyítható végső eredményeket. Igen jellemző erre, hogy már kiszedett tanulmányát a siratókról végül is visszatartotta a megjelenéstől.” Ld. Vargyas: „Kodály, a tudós”. In:

ebben a magyar zenetörténet szempontjából különösen jelentős témakörben – néhány kisebb közleményen kívül – elsősorban kézíratos jegyzeteket, dallam-rokonságokra való figyelmeztetéseket, elvégzendő feladatokat hagyott örökül a további kutatás számára.

És hogy a fenti okokból ez az anyag nagyjából publikálatlan – mielőtt e tény felett sajnálkoznánk, mély tisztelettel és hálával fogadhatjuk azt a Kodálytól származó jelentős mennyiségű adatot – dalokat és változatokra való utalásokat – amelyek Bartók említett szlovák népdalgyűjteményében és tanulmányaiban megjelentek. Köztudott, hogy Kodály és Bartók népzene-tudományi munkáját, közösen megfogalmazott elvek alapján, a legmesszebbmenőig összehangolta, s munkamegosztásuk végső soron személyes érdeklődésük, kutatói szemléletük, illetve munkastílusuk függvényében alakult. „Kodály tudott szlovákkul és el is kezdett gyűjteni szlovákok között. De látva Bartók kedvét és lendületét ebben a munkában, abba hagyta. Bartók el is végezte az összehasonlítást a szomszédos népek népzenejével” – írja erről Vargyas Lajos.³ A Kodály gyűjtötte kb. 180 szlovák dallamnak mintegy kétharmada kapott helyet a *Slovenské ľudové piesne* kötetében. A Sušil- és Bartoš-féle morva dallamkiadványoknak Kodály könyvtárából való példányaiban⁴ látható bejegyzések pedig azt látszanak tanúsítani, hogy ő a dallamok változatainak összegyűjtésében is részt vett. Jellemző példája ez annak az önzetlenségnek, amellyel a két tudós egymás munkáját – s ezzel az általuk megteremtett magyar népzene-tudományt – mindvégig segítette.

Bónis Ferenc szerk: *Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence emlékezete*. Magyar zenetörténeti tanulmányok. Kecskemét: Kodály Intézet, 1992. 16–21 (a továbbiakban: Vargyas 1992): 20.

³ Ld. Vargyas 1992: 21.

⁴ František Sušil: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. V Brně: K. Winiker, 1859.; František Bartoš – Leoš Janáček: *Národní písně moravské nově nasbírané*. V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901. E köteteket Kodály utóbb a Népzene-kutató Csoportnak ajándékozta, így ezek ma az MTA BTK ZTI Zenetudományi Szakkönyvtárban elérhetők.

Kodály népzenevel kapcsolatos jegyzetanyagának jelentős részét ma a zeneszerző valahai lakásában működő Kodály Archívum⁵ őrzi. E felbecsülhetetlen értékű kéziratos hagyatékot az 1980-as években az MTA Zenetudományi Intézetének két munkatársa: Domokos Mária és Szalay Olga vette számba és dolgozta fel.⁶ A szlovák népzene vonatkozásában itt található meg az elsődleges források:⁷ Kodálynak a népdalgyűjtő útjai során használt jegyzetfüzetei, illetve az N-6 jelzetű, „Tót” felirattal ellátott dosszié. Az utóbbi 339 lapot tartalmaz:⁸ népdal lejegyzéseket, mellettük megjegyzésekkel, utalásokkal. E lapok és gyűjtőfüzetek – illetőleg Kodály kéziratos hagyatékának más elemei is – a tudósnak a jelen témát érintő adatgyűjtő, lejegyző és értelmező munkája eredményeit, illetve reménybeli további kutatások alapjául szolgáló további lejegyzéseit őrzik.⁹

A következőkben áttekintjük Kodálynak a szlovák népzene, illetve a magyar-szlovák népzenei viszonylatokra vonatkozó gyűjtő- és

⁵ 1062 Budapest, Andrásy út 87-89. Ld. <http://kodaly.hu/hu/muzeum> (2017. augusztus 30.); Kapronyi Teréz: „A Kodály Archívum szerkezete és funkciói”. *Magyar Zene* 1991/2: 188–190.

⁶ Ld. Szalay Olga: „Kodály népzenei hagyatéka a Kodály Archívumban”. In: *Népzenei tanulmányok*. Kriza Könyvek 3. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 1999. 66–75. (a továbbiakban: Szalay 1999); Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004 (a továbbiakban: Szalay 2004).

⁷ A magyar népzene vonatkozó Kodály-hagyaték legfontosabb eleme, az – elsősorban magyar – népzenei gyűjtésekből és történeti forrásokból létrehozott, mintegy 31 000 tételből álló kéziratos gyűjtemény (a továbbiakban: Kodály-Rend) a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona, s az MTA BTK Zenetudományi Intézetében található; interneten is elérhető, ismertetését ld. ott: <http://db.zti.hu/kr/> (2017. augusztus 30.).

⁸ Ld. Szalay 2004: 269.

⁹ Tari Lujza Kodály hangszeres gyűjtéseit ismertető munkájában (Tari Lujza: *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója*. Budapest: Balassi Kiadó, 2011., a továbbiakban: Tari 2001) nagyban támaszkodott az Archívum kézirataira: gyűjtőfüzetekre, dallamjegyzésekre, megjegyzésekre. Mivel e tanulmány szerzője az Archívumban idáig sajnos nem jutott kutatási lehetőséghez, így annak anyagáról Szalay Olgának és Tari Lujzának említett művei, továbbá Szalay Olgának a Kodály gyűjtéseit feldolgozó dallam- és szövegincipit cédulakatalógusa, illetve Szalay Olga szíves szóbeli közlései nyomán tesz említést.

kutatótevékenységét, illetve idézünk a témához kapcsolódó – kéziratban maradt vagy publikált – írásaiból.¹⁰

Bartók máramarosi román gyűjteményének¹¹ ismertetése kapcsán a következőt írja Kodály: „Önként értődik, hogy a magyar zene meghatározásához ismernünk kell a szomszéd népeket is. Amint a magyar nyelv etimológiai szótára is lehetetlenség az érintkező népek nyelvének ismerete nélkül.”¹²

Egy körülbelül 1943-ra datálható feljegyzésében pedig: „...első rendben szükségünk van szomszédaink megismerésére, hogy magyarságunk határait minél világosabban lássuk. De kell, érdemes őket megismerni önmagukért is. Minden nép sajátos formáit teremtette meg a szépnél, mindegyiknél találunk valamit, ami másnál nincs. Tehát csak gazdagodunk vele. Végül semmi sem jellemez úgy egy népet, mint nyelve és zenéje. ... Abból csak jó származhat, ha igyekszünk őket zenéjükön keresztül is jobban látni, jobban érteni.”¹³

A zeneszerző Kodály népi dallam- és szövegforrásai közt¹⁴ jelentősen kevesebb a szomszédnépi zenei anyag, mint Bartóknál.¹⁵ Szlovák

¹⁰ Kodálynak kéziratban hátrahagyott – szintén az Archívumban őrzött – írásait Vargyas Lajos rendezte sajtó alá két kötetben, ld. Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989 (a továbbiakban: *KZH 1*)., és Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993 (a továbbiakban: *KZH 2*).

¹¹ Ld. Bartók Béla: *Volksmusik der Rumänen von Maramureş*. Sammelbände für Vergleichende Musikwissenschaft IV. München: Drei Masken Verlag, 1923.

¹² Kodály Zoltán: „A máramarosi román népzene. Bartók »Volksmusik der Rumänen von Maramureş« című könyvének ismertetése”. 1923. In: uő: *Visszatekintés* (a továbbiakban: *Vt.*) II., Budapest: Argumentum, 2007. 436–439. 436.

¹³ *KZH 2*: 290.

¹⁴ Ld. Bereczky János – Domokos Mária – Olsvai Imre – Paksa Katalin – Szalay Olga: *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984 (a továbbiakban: *Kodály-forrásjegyzék*). A kiadvány javított, bővített második kiadásának előkészületei jelenleg zajlanak az MTA BTK Zenetudományi Intézetében.

¹⁵ A Bartók műveiben megjelenő népi dallamokról ld. Lampert Vera: *Népzene Bartók műveiben. A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke. Magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok*. Budapest: Hagyományok Háza, 2005. 99–106.

dallamot éppenséggel egyet sem használ, csupán egyetlen szöveget.¹⁶ Ellenben: a gyermek- vagy nőikarra feldolgozott *Három gömöri népdal* egyikének (a *Nána, Nána, Tiszanána* kezdetűnek)¹⁷ egy változata¹⁸ olyan – szintén gömöri – gyermekjátékdallam-folyamat része, melynek egyik verse szlovák, a másik pedig magyar nyelvű. A Kodály gyűjtötte dallam adatközlője magyar asszony volt, aki saját bevallása szerint nem értette a szlovák szöveget, amit dalolt. E dallamválasztás jól jellemzi a népek közti zenei kölcsönhatások jelenségeire érzékeny tudóst. „*Dalkincsre az idegen dallamok is jellemzők. Nem véletlen, mit fogad be, mit őriz meg egy nép: ami lelkivilágától idegen, alig verhet ott gyökeret... Dallamvándorlás útja bonyolult. Nem is marad mindig egész: ½, ¾ dal, csonkulás... Zoborvidék: magyarok átvettek aratóiktól, szövegét nem értik.*”¹⁹ „*Népi átvétel a kölcsönös rokonszenv, érintkezés eredménye. Nem kényszeríthet senki, hogy nekünk nem tetsző dalt megtanuljunk. Sem törvényt, sem erőszakkal. Ha szomszédaink megtanultak magyar dalokat, maguk jószántából tették, mert megtetszett nekik. Viszontag a magyar, ha megtanult idegen dallamot, csak úgy tehette, hogy tetszett neki, akár mert hasonló volt a magáéhoz, akár mert különbözött attól.*”²⁰

Idegen zenei elemekről: „...ilyenek nélkül alig van példa műtörténeti fejlődésre; nálunk is találni bőven. Így népdalunk egy egész rétege úgy,

¹⁶ Ld. Olsvai Imre: „Kodály Zoltán és más népek zenéje”. *Ethnographia* XCIV/4 (1983): 566–571. 569. Az említett szöveg a *Kodály-forrásjegyzékben* nem szerepel. Rajeczky Benjamin közli visszaemlékezésében a Népzene kutató Csoport számára, egy szlovák kiolvasó szövegére készült, alkalmi Kodály-bicinium történetét és kottáját. Ld. Bónis Ferenc (szerk.): *Így láttuk Kodályt. Nyolcvan emlékezés*. Budapest: Püski, 1994: 413–415.

¹⁷ Lice (Gömör vm.), gy. Kodály, 1913. Ld. *A Magyar Népzene Tára – Corpus Musicae Popularis Hungaricae*. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán. Budapest. *I Gyermekjátékok*. Sajtó alá rendezte Kerényi György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951 (A továbbiakban: *MNT I*): 553. (922.sz.); *Kodály-forrásjegyzék*: 214–215. (340. sz.); Kodály-Rend: 26.298 (http://db.zti.hu/kr/jpg/Kodaly_32383_D232_26237-26391_KR_26298.jpg) (2017. augusztus 30.)

¹⁸ Kisvisnyó (Gömör vm.), gy. Kodály, 1912. Ld. *MNT I*: 553–554. (923. sz.); Kodály-Rend 26.299 (http://db.zti.hu/kr/jpg/Kodaly_32384_D232_26237-26391_KR_26299.jpg) (2017. augusztus 30.)

¹⁹ *KZH* 2: 280.

²⁰ 1943körüli. Uo. 289.

amint van, szláv; részben délszláv, de főként északi, tót eredetű. Nem egy dalt vett át népünk a németiségtől és oláhságtól is... ma még nem vonható meg egész biztosan határvonal ősi vagyunk és a kölcsönvétel közt; valószínű, hogy elmosódott marad az mindig; akármilyen fényt vessen is a népdal összehasonlító vizsgálata erre a kérdésre...”²¹

Kodály szlovák népdalgyűjtésének krónikáját Szalay Olga említett cédulakatalógusa²² nyomán állíthatjuk össze, amely az 1980-as években készült az ismert életrajzi adatok, a Kodály-Rend, illetve a Kodály Archívumban levő támlapok és gyűjtőfüzetek adatai alapján.

Az első szlovák dallamfeljegyzések 1900-ból és 1904-ből származnak, ezek lelőhelyeül Nagyszombat szerepel. Feljegyzésük körülményeiről többet nem tudunk, sem az adatközlők nevét, sem pontosabb dátumot, sőt – egy kivételével – szövegüket sem ismerjük. Ám akármilyen alkalomból is kerültek ezek papírra: valószínűleg az akkoriban divatozó dallamkincshez tartoztak, feltehetően Kodály nagyszombati gimnáziumi tanulóéveinek emlékei. Zenei jellemzőik szerint e dallamok mind a 19. század termékeinek tűnnek.

Az első valódi, 1905-ben Galántán megkezdett gyűjtőútról megindító visszaemlékezést olvashatunk. „*Nem remélhetve, hogy valaki pénzt ad, elindultam a magam pénzén... Merre menjek? Vissza, ahonnan jöttem, felidézni a gyermekkori elhomályosult emlékeket... Meglátogattam Zsilliket, a váltóór két fia velem járt iskolába, a lányuk öcsém tejtésvére volt, az erős Zsilliné szoptatta, míg anyánk betegeskedett. Csak Béla fiú volt otthon, mindjárt lediktált néhány tót dalt, amit a katonaságnál tanult. – Másnap elindultam Taksonyba Rozit megkeresni, hogy újra halljam a dalokat, amikkel 15 éve altattott...*”²³ Ennek a „néhány tót dalnak” feljegyzését nem ismerjük. Kérdés, hogy van-e esetleg közülük az előbb említettekhez. Ám a fenti idézet minden magyaráztatnál szebben példázza az ifjú Kodály irányultságát, szándékait, s azt a szemléletét, mely-

²¹ [1903]. Uo. 163.

²² Ld. a 9. lábjegyzetet. E katalógus első táblázatos összegzését Szalay Olga a *Kodály-forrásjegyzék* mellékleteként jelentette meg, utóbb pedig Szalay 2004. 2. Függelékéül (409–419.pp.). Szalay 2004: 41–49. oldalain áttekinti Kodály népzene gyűjtő tevékenységét, annak elveit, főbb módszereit.

²³ 1950 Muzsikus naptár január 8–június 25. lapjain. *KZH* 1: 168.

lyel az együtt illetve egymás mellett élő szlovák és magyar kultúra jelenségeit természetes módon együtt, egymással összefüggésben igyekeznek értelmezni.

„Magam legelőbb a Zoborvidékkel végzek. Meddig tart majd, nem tudom. Aztán Komárom megyét nézem meg. És úgy fokozatosan nyomulok kelet felé, lehetőleg széles vonalban, északon mindig a tót határig.” – írta Bartóknak 1906-ban,²⁴ és valóban: 1916-ig Kodály rendszeresen visszatért a magyar népzene északi dialektusterületének erre a sávjára: a magyar-szlovák nyelvhatárra. A Zoborvidék településeit pedig 1906 és 1916 között minden esztendőben felkereste. Itt a magyar és szlovák népesség, egymással meglehetősen szoros együttélésben, igen értékes, más tájakon már ebben az időszakban sem megtalálható – elsősorban középkori – kulturális hagyományokat is megőrzött, így e táj zenéje a népzene-történeti problémák iránt fogékony Kodály figyelmének középpontjába került: népzene-gyűjtésének mintegy egyötöde innen való. 1907-ben és 1909-ben Bartók is csaknem kétszáz szlovák dallamot jegyzett fel e vidéken,²⁵ a Kodály-gyűjtés szlovák adatainak túlnyomó része pedig – kb. 150 dallam és számos utalás, megjegyzés – a környező, szlovák többségű Szalakusztól, Ghymeskosztolányról, Szomorlovászból, Lapásgyarmatról és Nyitrapereszlényből származik; továbbá Vicsápatíról, amelynek nemzetiségi és nyelvhasználati viszonylatairól Kodály részletesebben is ír egyik *Ethnographia*-beli cikkében.²⁶

Kerültek elő zoborvidéki magyar falvakból is szlovák, s a környező szlovák falvakból is magyar dallamok, továbbá kétnyelvűek és közös

²⁴ Kodály Zoltán levele Bartók Bélának [Berlin-Charlottenburg, 1907. január]. Ld. Dille, Denijs (közr.): *Documenta Bartókiana 4*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970: 130–132. 131.

²⁵ 1907 novemberében és 1909 februárjában, legtöbbször Darázs községben. „...kifoghatatlanok nótában, 2 délután leadtak 60-at, 1 1/2 évvel ezelőtt ugyanígy 50-t. Pedig egészen kis község ez a Darázs, vagy 1000 lakóval” – írta Ziegler Mártának és Herminának 1909. febr. 4-i levelében. Ld. ifj. Bartók Béla – Gombocz Adrienne (szerk.): Bartók Béla családi levelei. Budapest: Zeneműkiadó, 1981: 188. A *SLP* kötetében 191 e vidékről származó, Bartók gyűjtötte dalt találunk, a következő falvakból: Zobordarázs, Kislapás, Lapás, Alsóelefánt, Felsőelefánt.

²⁶ Kodály Zoltán: „Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. (Második közlemény.)” *Ethnographia* XXIV (1913): 169–174. (Kötetben: *Vt. III*: 271–275, 625–626.)

használatúak is. „A nyelvhatáron általános jelenség, hogy dalt akkor is átvesznek egymástól a szomszédos népek, mikor egymás nyelvét nem is beszélik. Az itt közölt tót szövegek közül csak a szalakusztit és pereszlényit jegyeztem le tótoktól, a többi magyar községekben, magyaroktól, a kik tótul csak tökéletlenül, vagy sehogyse tudnak. Innen van, hogy a tót szöveg néhol romlott.”²⁷ Három szlovák nyelvű siratót is gyűjtött itt Kodály, közülük kettőről fonográffelvétel is készült. A tizenhat szlovák hangszeres – dudán játszott – dallam Nyitrapereszlényből, Szalakusztól és Szomorlovászból való.²⁸

A nem a Zoborvidéken gyűjtött szlovák anyagban is akadnak fontos népzene-történeti tanulságokkal szolgáló adatok. Ilyen például az Alsó-Garam menti Zsemlelén feljegyzett ballada, aminek szövegkapcsolataira és dallamváltozataira Kodály *A hitetlen férj* című írásában hívta fel a figyelmet.²⁹ Ennek dallamában a magyarság körében általánosan ismert *Érik a szőlő – Zörög a kocsi* változatát ismerjük fel, amelynek nagyívű ereszkedő dallamvonala, kvintváltó szerkezete honfoglalás előtti zenei örökség, míg versformája jellegzetesen 16. századi. E dallam-típusnak számos – egymástól távol eső területeken gyűjtött – szlovák változata ismert. A Heves megyei Hasznos-Hután³⁰ az adatközlő szlovák gyermekek magyar nyelven is daloltak: közkedvelt új stílusú palóc dalokat és a *Sárga kukoricaszár*-t, emellett szlovákul – vagy ha tetszik: tótul – *Az én rácsos kapum* változatát, egy jellegzetes 18. századi karácsonyi kántálót és *Szűcs Maris* balladájának dallamát. Ez utóbbi a magyar népdalkincsnek szintén honfoglalás előtti stílusrétegéhez, az ún. sirató stílushoz köthető, és a mátravidéki magyarok és szlovákok körében egyaránt népszerű.

Az egyetlen gömői adatról fentebb már esett szó. A Kodály által feljegyzett szlovák dalok legkeletibb gyűjtőpontja az abaúji Kisida, ha nem számítjuk a kassai rádióadásból származó – ismeretlen időpontban

²⁷ Uo. 169–170. (Kötetben: Uo. 625.)

²⁸ Ezekről részletesen ld. Tari 2001: 99–124.

²⁹ Kodály Zoltán: „A hitetlen férj”. *Ethnographia* XXVI (1915): 304–307. (Kötetben: *Vt. III*: 53–56.)

³⁰ Ma: Mátrászentimre.

feljegyzett – két dallamot, amelyeknek egyike a *Piros bársony süvegem*,³¹ „molto rubato”, előtag- és utótagismétléssel – ebben a formájában a szlovákok közt ma is népszerű hallgatónóta.

Csodálattal állapíthatjuk meg, hogy – elsősorban Zoboralja népzenei kincsének, a még hagyományos közösségekben történt gyűjtéseknek és bizonyára a gyűjtő kivételes hozzáértésének is köszönhetően – Kodály kb. 180 dallamot számláló szlovák gyűjtése éppoly hitelesen reprezentálja a szlovák népdalkincs stílusgazdagságát a legrégebb rétegektől a legújabbakig, mint Bartók háromezres nagyságrendű gyűjteménye. A siratók, a motívumismétlő gyermekjáték- és szokásdallamok, a régi, kis hangterjedelmű szláv szertartásos dallamok, a magyar népzene honfoglalás előtti örökségéből származó jelenségek, az ezeréves magyar-szlovák együttélés során közösen kialakított és használt dallamcsaládok, a 19. század – szintén közös használatú – népies műdalai, a korai és kifejtett új magyar – szlovák szakkifejezéssel: novouhorský – dallamstílus darabjai, s végül a nyugati hatásra kialakult ún. tercelő dalok és a katonaelet induló-zenei: mind megjelennek ebben a készletben.

A Kodály Archívumban őrzött 60 gyűjtőfüzet közül az NGy-5-ös jelzetű tartalmazza a zoborvidéki szlovák gyűjtések javát; a többi dallamot pedig nyilván valamelyik másik füzetben találjuk majd meg, hiszen Kodály szigorú következetességgel alkalmazott gyűjtési munkarendje szerint egy-egy dallam első lekottázása mindig megtörtént a gyűjtés során, a helyszínen – sosem utólag, a fonográffelvételről. Az említett gyűjtőfüzet valójában kettő: az egyik a dallamokat, a másik a szövegeket tartalmazza; az utóbbiban számos egyéb feljegyzés is olvasható, például „hímzés-szótár”: elsősorban magyar, ám – talán Szalakuszlól származó – szlovák kifejezések értelmezései is.

Fonográfus hangzóanyag kb. 80 szlovák dallamhoz tartozik. Ezek legtöbbje szintén Kodály hagyatéka, mert ő – főleg az első gyűjtőéveiben – saját költségére vásárolt hengerekkel dolgozott. A Néprajzi Múzeum hengergyűjteményében mindössze nyolc, Kodály-gyűjtötte szlovák dalt

³¹ XIX. századi népies műdal. Ld. Kerényi György (szerk.): *Népies dalok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961 (a továbbiakban: Kerényi 1961): 226–227.; <http://nepzenei-peldatar.hu/kereses/index.php?tid=1251> (2017. augusztus 30.).

hallhatunk, Zséréről és Kisvicsápról: magyar dalok közt fel-felbukkanókat. A modern technikának, illetve a Zenetudományi Intézet valahai és jelenlegi munkatársainak köszönhetően e felvételek ma már digitális formában is rendelkezésre állnak.

A fonográfról lejegyzett vagy gyűjtőfüzetből kiírt dallamok támlapjait³² Kodály rendszerint indigóval, több másolatban készítette el, és különböző helyekre osztotta be, illetve Bartóknak adta át őket.³³ A már említett, „Tót” feliratú dossziében sok támlap két helyen is szerepel; egy harmadik példány pedig a fonográffelvételek sorrendjében sorakozik. A támlapokat Kodály utóbb gyakran revideálta, illetve jegyzetekkel látta el: esetenként nem mindegyiket, vagy a különböző példányokat más-más időben, különböző szempontok szerint, eltérő módon. Tari Lujza bemutat egy ilyen esetet, épp egy szomorlovászi hangszeres folyamattal kapcsolatban.³⁴ Az is megesik, hogy egyes másolati példányok hiányoznak; s így például egy adott támlap csak a Bartók-rendben elérhető, Kodály kéziratai között már nem.

Szalay Olga részletesen tájékoztat azon további dossziékról is, amelyekbe az egy-egy témával kapcsolatos jegyzetanyagát rendezte el Kodály.³⁵ Ilyen például a „Rákóczi”, vagy a „Műdalok a nép ajkán” feliratú mappa. Egy-egy közös dossziéba gyűjtötte Kodály az ún. Balassi-strófához kapcsolódó jegyzeteit, a zeneileg sajátos felföldi lakodalmas dallamok másolatait, az egyházi énekeket és még sok egyebet. „A legtöbb dossziében találni magyar és finnugor, magyar és szomszédnépi (tót, morva, román) összevetéseket, utalásokat, elemző megjegyzéseket,

³² A „támlap” kifejezést Vikár Béla alkotta és alkalmazta először, ld. Vikár Béla: „Élő nyelvemlékek”. *Néprajzi Értesítő* 2/8 (1901): 131–142. 141. A kifejezés jelentéstartalma utóbb némileg változott; ma egy adott dallam (általában egy adott elhangzásának) kottaképét és az ahhoz tartozó gyűjtési és zenei adatokat tartalmazó lapot jelenti. Bővebben ld. Lampert Vera: *Bartók Béla*. Ortutay Gyula (szerk.): *A múlt nagy tudósai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976 (a továbbiakban: Lampert 1976): 89–90; Szalay 2004: 89.

³³ Bartókkal általában az elkészített támlapok első, kéziratot példányait engedték át egymásnak, ld. Lampert 1976: 91., Szalay 1999: 67.

³⁴ Tari 2001: 101–102.

³⁵ Szalay 1999: 72–73., Szalay 2004: 141, 186.

ami azt jelzi, hogy ezek a kérdések Kodályt folyamatosan foglalkoztatták” – írja ezekről Szalay Olga.³⁶

Idővel bizonyára újra lehetővé válik majd Kodály kéziratok hagyatékának kutatása. Jelen írás témája szempontjából szükséges a támlapok, gyűjtőfüzetek, jegyzetek és a különböző publikációk adatainak további összevetése, pontosítása. Fontos tanulságokkal szolgálhat az egyes dosz-sziékban levő anyag elrendezésének vizsgálata is.

Egyes dallamok, dallamcsaládok esetében a főleg magyar adatokat tartalmazó Kodály-Rend támlapjai is útmutatást adnak, bár ezek száma jóval kevesebb, mint gondolhatnánk: a magyar-szlovák dallamkapcsolatok következetes megjelenítésére láthatóan nem került sor. Kodály saját szlovák gyűjtéséből mindössze tizenötnek a kottaképét láthatjuk itt, magyar variánsaik közelében. Szintén kevés, kb. harminc magyar dallam támlapja tartalmaz utalást szlovák vagy morva változatokra. Az ilyeneken azonban nemegyszer bőséges adathalmazt találunk. A *Juhászlegény, szegény juhászlegény*³⁷ egy variánsának támlapja³⁸ mutatja, hogy Kodály ismerte Bartóknak a kiadásra előkészített teljes szlovák gyűjteményét: többek között annak harmadik kötetében – 2007-ben – megjelent dallamváltozatra is utal. A hivatkozások legtöbbször a már említett morva gyűjteményekre – Sušiléra és Bartošéra – mutat, illetve a 19–20. század fordulóján szlovák kiadásban megjelent *Slovenské Spevy*³⁹ adataira. Ám, hogy Kodály a későbbiekben is igyekezett gyűjteményét magyar-szlovák dallampárhuzamokkal bővíteni, tanúsítja egy 1950-ben

³⁶ Szalay 1999: 73.

³⁷ Folklorizálódott népies műdal. Ld. Kerényi 1961: 37, 212; Bereczky János: *A magyar népdal új stílusa I.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013: 580–586.; <http://www.nepzenei-peldatar.hu/kereses/index.php?tid=3078> (2017. augusztus 30.).

³⁸ Kodály-Rend 27.787, http://db.zti.hu/kr/jpg/Kodaly_34417_D247_27777-27882_KR_27787.jpg (2017. augusztus 30.).

³⁹ *Slovenské Spevy I-II-III.* Turčiansky Svätý Martin: Priatel'ia Slovenských spevov, 1880–1926.

Pozsonyban megjelent szlovák népdalkiadványból⁴⁰ kimásolt dallam, illetve egy arra való hivatkozás.⁴¹

Vargyas Lajos mutat rá, hogy Kodály népzene-tudományos írásai kezdetben elsősorban a magyar népzene nek arról a rétegről szólnak, „ami a »régik« és az »új« között van... Kodályt több tanulmányra készítette a benne rejlő sokféle történeti-zenei-néprajzi probléma. Legkorábbi dolgozatai mind ilyen jellegűek.”⁴² Valójában e készítésből születtek mindazon Kodály-publikációk, melyekben szlovák dalokról, magyar-szlovák zenei kapcsolatokról esik szó. A magyar népzene szempontjából fogalmazva: a honfoglalás óta közösen eltöltött ezer év zenei anyagából mintegy „kimetszeni” a magyart – ez volt Kodály szándéka.⁴³

A hitetlen férj című, 1915-ös cikkről már esett szó:⁴⁴ ebben egy beregi és egy békési magyar illetve egy nyitrai és egy barsi szlovák dallamot vet össze Kodály.⁴⁵ Megelőzi ezt a zaborvidéki népszokásokat bemutató cikksorozat, mely 1909-ben⁴⁶ magyar adatokat hoz, 1913-ban⁴⁷ pedig szlovák dallamokat és szövegeket is közöl, valamint a kétnyelvű hagyomány egyes jelenségeiről is beszámol. Az 1916-os *Régi karácsonyi énekek* című írás⁴⁸ a menyhei régi időkről ad hírt. A magyar dalszövegekben előforduló szlovák nevek magyarázataul olvashatjuk itt: „*Menyhén nincs plébánia, hanem*

⁴⁰ Hudec, Konštantín – Poloczek, František (szerk.): *Slovenské ľudové piesne I.* Bratislava: SAV, 1950: 117. (234. sz.)

⁴¹ Kodály-Rend 12.191, illetve Kodály-Rend 8.082, http://db.zti.hu/kr/jpg/Kodaly_15764_D109_12166-12290_KR_12191r.jpg; http://db.zti.hu/kr/jpg/Kodaly_10374_D074_08081-08217_KR_08082r.jpg (2017. augusztus 30.).

⁴² Vargyas 1992: 18.

⁴³ Ld. Kodály már hivatkozott levelét (1906, Bartóknak), 24. sz. lj.

⁴⁴ Ld. a 29. lábjegyzetet.

⁴⁵ E balladatípusról továbbiakat ld. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa II.* Budapest: Zeneműkiadó, 1976 (a továbbiakban: Vargyas 1976): 444–445.

⁴⁶ Kodály Zoltán: „Zaborvidéki népszokások”. *Ethnographia* XX (1909): 29–36, 116–121, 245–247. (Kötetben: *Vt.* III: 252–267.)

⁴⁷ Kodály Zoltán: „Pótlék a zaborvidéki népszokásokhoz”. *Ethnographia* XXIV (1913): 114–116, 169–174, 25–239, 357–361. (Kötetben: *Vt.* III: 268–283.)

⁴⁸ Kodály Zoltán: „Régi karácsonyi énekek”. *Ethnographia* XXVII (1916): 221–224. (Kötetben: *Vt.* II: 60–63.)

a szomszéd Szalakuszhoz tartozik mint filia. Szalakusz pedig úri birtok, emberemlékezet óta szlovák zsellérek lakják. A dudások, furulyások pedig nagyobb részt az odavaló juhász- és pásztorfélék közül kerültek ki.⁴⁹

Kodály nagyszabású összefoglaló, *A magyar népzene* című tanulmányában⁵⁰ a szomszéd népekkel való kapcsolatról kevés szó esik: az olvasót ez Bartók ide vonatkozó munkájához utalja, csak röviden összefoglalva, mindössze néhány gondolattal alátámasztva annak legfontosabb tanulságait.⁵¹

A *Dalvándorlás* című cikk a legkésőbbi: 1962-ben jelent meg egy Zágrábban kiadott gyűjteményes kötetben.⁵² Egy 19. századi ponyvaballada, a *Templomkerülő* morva és magyar változatait veti össze; megállapításaihoz utóbb Vargyas Lajos balladamonográfiája is csak néhány további változattal szolgálhatott, kiegészítésül.⁵³ E téma kapcsán a nyolcvanesztendő s Kodály megragadja az alkalmat, hogy a lelkünkre kösse: „Mint minden nyelv, úgy minden nép dalkincse is állandóan bővül idegen átvételekkel. Ezeket felderíteni, eredetüket megállapítani: elsőrendű dolga a mai folklórnak. Minthogy ritka ember tudja egymaga áttekinteni az összes szóba kerülhető nyelvterületet, itt eredményeket csak a különböző országok illetékes kutatóinak baráti összeműködése alapján lehet elérni. Sine ira et studio kell dolgozni, a »suum cuique« elve alapján. »Vadrózsa-per« helyett elfogulatlan, tárgyilagos vizsgálatok hozhatnak csak tudományos értékű megállapításokat.»⁵⁴

E gondolatsor nem szorul magyarázatra. Sokkal inkább: megvalósítást kíván.

⁴⁹ I. m. 222. (Kötetben: i. m. 61.)

⁵⁰ Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos. Budapest: Editio Musica, 2006. (A tanulmány először 1937-ben jelent meg *A magyarság néprajza* 4. kötetében, illetve különlenyomatként.)

⁵¹ I. m. 60–62.

⁵² Kodály Zoltán: „Dalvándorlás”. *Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. Knjiga 40. O 60-godišnjici zbornika 1896-1956*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija, 1962: 262–266. (Kötetben: *Vt. II*: 217–221.)

⁵³ Ld. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa II*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976: 604–605.

⁵⁴ Kodály: i. m. *Vt. II*: 221.

ROKON NÉPEK MÍTOSZAI

Valerij Cagarajev

**A nartok aranyalma fája
(fejezetek „A nartok aranyalma fája” c. könyvből.
Vlagyikavkáz, 2000) II. rész**

DZERASSZA

Az életerő visszatérése

A fent említett vizsgálódások alapján feltételezhetjük, hogy a víz alatti ház, amelybe bolyongásai végén az epikus hős betoppan, szigorú törvényekkel van alávetve a Világfa töve körül teremtett, szakrálisan szervezett térségnek, amelynek, ami különösen fontos, saját föld alatti úrnője van. Ez a titkos epikai személyiség csak a tematikus cselekvésen kívül érvényesül. Nekünk asszonyként tűnik fel, «akihez senkit sem lehet hasonlítani, sem az alakját, sem a szépségét tekintve». A víz alatti ház úrnője a madár–nimfa–leány fejénél ül (a szent tűzhelynél). A szakrális helyzete és az uralkodó szerepe szimbolikusan meghatározza a világmodellben azt a helyet, amelyet csakis a Földanya foglalhatott el, az Életfa, a földi tűz, a világ alsó zónájának az úrnője. S ha a középső zónában a Fa termését a női mitológikus lényektől férfi-harcosok őrzik, az már a Fa alsó zónájában föld alatti világ Úrnőjének a hatalma alá tartozik.

Bár a késői mitológikus hagyomány formálisan kijelentette, hogy ez a ház Donbettiré, a vizek uráé, sehol sem találkozunk (a fő epikai témákban) együtt az isteni házaspárral, a víz alatti ház feje a nő-anya. Mégpedig a Világfa az ő védelme alatt áll, a gyermekei pedig kiemelt szereplői e kozmikus struktúra horizontjának és vertikumának, emellett más variánsokban magának a Főasszonynak a szerepét töltik be, őt személyesítik meg.